

TEMA MONOGRÀFIC

Un atlas de material pedagògic i un museu
pedagògic per a la innovació educativa.
L'experiència del museu pedagògic de Castelló i
del projecte «El museu és una escola» de la UDL
*An atlas of pedagogical material and a pedagogical
museum for educational innovation. The experience
of the pedagogical museum of Castelló and of the
project «The museum is a school» of the UDL*

Glòria Jové
gloria.jove@udl.cat
Universitat de Lleida (Espanya)

Juan Traver
jtraver@uji.es
Universitat Jaume I (Espanya)

Quim Bonastra
quim.bonastra@udl.cat
Universitat de Lleida (Espanya)

Data de recepció de l'original: gener de 2021

Data d'acceptació: juliol de 2021

RESUM

En aquest article mostrem com el tractament d'un material que forma part del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló (MPdC) esdevingué clau per endegar un procés de cerca i recerca del material pedagògic de l'antiga Escola Normal de Lleida i de l'Institut Màrius Torres, el més antic de la ciutat. Aquest material que va formar part de l'exposició «Nou Atlas il·lustrat» del MPdC, va esdevenir nòmada, sortint de l'arxiu del propi museu i teixint xarxa amb el territori, anant més enllà en el marc d'un nou projecte expositiu a Lleida: «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món». Per dur-ho a terme partim de la concepció Foucaultiana d'arxiu, entès com aquell llegat que està en moviment continu, inconclús, i que serà contínuament retroalimentat i reinterpretat per les interaccions que provoca. A més, mostrem com el treball amb les pràctiques artístiques contemporànies desenvolupades en el marc del projecte «El museu és una escola» de la Facultat d'Educació, Psicologia i Treball Social de la UdL, ens permet imaginar noves possibilitats educatives. Potser en aquest esdevenir s'està construint un projecte híbrid que ens permet reconceptualitzar el Museu Pedagògic en el segle XXI esdevenint un projecte motor de la innovació educativa en el territori.

PARAULES CLAU: Museus Pedagògics, Treball en xarxa, material pedagògic

ABSTRACT

In this article we present how the treatment of a material that is part of the archive of the Pedagogical Museum of Castellón (MPdC) became the key to start a process of search and research of the pedagogical material of the former Normal School of Lleida and of the Màrius Torres High School, the oldest in the city. This material was used in the exhibition «New Illustrated Atlas» of the MPdC and became a nomad one, leaving the archive of the museum itself and networking with the territory, going further in the framework of a new exhibition project in Lleida: «Notes on the impossibility of the image of the world». To do so, we started from the Foucaultian conception of archive, understood as that legacy that is in continuous, unfinished movement, and that will be continuously feed-back and reinterpreted by the interactions it provokes. In addition, we show how the work with contemporary artistic practices developed within the framework of the project «The museum is a school» of the Faculty of Education, Psychology and Social Work of the UdL, allows us to imagine new educational possibilities. Perhaps in this event a hybrid project is being built that allows us to reconceptualize the Pedagogical Museum in the XXI century becoming a driving project of educational innovation in the territory.

KEYWORDS: Pedagogical Museums, Networks, pedagogical material.

RESUMEN

En este artículo mostramos cómo el tratamiento de un material que forma parte del archivo del Museo Pedagógico de Castellón (MPdC) devino clave para iniciar un proceso de búsqueda e investigación del material pedagógico de la antigua Escuela Normal de Lleida y del Instituto Màrius Torres, el más antiguo de la ciudad. Este material que formó parte de la exposición «Nuevo Atlas ilustrado» del MPdC, devino nómada, saliendo del archivo del propio museo y tejiendo red con el territorio, y yendo más allá en el marco de un nuevo proyecto expositivo que tuvo lugar en Lleida: «Apuntes sobre la imposibilidad de la imagen del mundo». Para llevarlo a cabo partimos de la concepción foucaultiana de archivo, entendido como aquel legado que está en movimiento continuo, inconcluso, y que será continuamente retroalimentado y reinterpretado por las interacciones que provoca. Además, mostramos cómo el trabajo con las prácticas artísticas contemporáneas desarrolladas en el marco del proyecto «El museo es una escola» de la Facultad de Educación, Psicología y Trabajo Social de la UdL, nos permite imaginar nuevas posibilidades educativas. Quizás en este devenir se está construyendo un proyecto híbrido que nos permite reconceptualizar el Museo Pedagógico en el siglo XXI convirtiéndose en un proyecto motor de la innovación educativa en el territorio.

PALABRAS CLAVE: Museos Pedagógicos, Trabajo en red, material pedagógico.

I. INTRODUCCIÓ

El llibre *Los Museos Pedagógicos en España: entre la memoria y la creatividad* ens mostra alguns Museus Pedagògics creats a partir dels anys 80 i 90 a Espanya i ens convida a conèixer iniciatives que converteixen els museus pedagògics en projectes vius, que ajuden a interpretar el passat per entendre el present i projectar el futur.¹ És en aquest marc que mostrem una proposta metodològica: el tractament que fem d'un material que forma part del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló en format expositiu en el «Nou Atlas il·lustrat»² que va tenir lloc a Castelló del 13 d'abril al 30 de juny de 2018 i que va esdevenir nòmada, sortint de l'arxiu del propi museu i teixint xarxa amb el

¹ ÁLVAREZ-DOMÍNGUEZ, Pablo. *Los museos pedagógicos en España: entre la memoria y la creatividad*. 1ª ed. Gijón: Trea, 2016.

² Exposició comissariada per Glòria Jové i Quim Bonastra, professorat de la Universitat de Lleida amb el material del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló.

territori i anant més enllà en el marc d'un nou projecte expositiu «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món»,³ que va tenir lloc a Lleida del 20 de setembre a l'1 de desembre de 2019. Aquest material esdevingué clau per endegar un procés de cerca i recerca del material pedagògic de l'antiga Escola Normal de Lleida i de l'Institut Màrius Torres, el més antic de la ciutat. Per dur-ho a terme partim, per una banda, de la concepció foucaultiana d'arxiu, entès com aquell llegat que està en moviment continu, que està inconclús, i que serà contínuament retroalimentat i reinterpretat per les interaccions que pugui provocar i, per altra banda, mostrem com el treball amb les pràctiques artístiques contemporànies en el marc del projecte «El museu és una escola» que desenvolupem en la Facultat d'Educació, Psicologia i Treball Social de la UdL ens permet imaginar noves possibilitats educatives. Potser en aquest esdevenir s'està construint un projecte híbrid que ens permet reconceptualitzar el Museu Pedagògic en el segle XXI esdevenint un projecte motor de la innovació educativa en el territori.

2. SOBRE EL MUSEU PEDAGÒGIC NACIONAL

A finals del segle XIX, l'any 1882 i en el marc de la Institución Libre de Enseñanza (ILE), es creà el conegut Museu Pedagògic Nacional amb l'objectiu d'impulsar la innovació educativa i la formació de mestres i professors.⁴ La creació del Museu Pedagògic fou resultat d'un viatge de Bartolomé Cossío per Europa per tal de conèixer els diferents Museus ja creats a mitjans del segle XIX.⁵ Aquests museus tenien la finalitat de reunir, guardar i exposar col·leccions d'objectes d'ús pedagògic, alhora que eren centres d'estudi, de formació i d'innovació pedagògica.⁶ El Museu Pedagògic Nacional es creà

³ Exposició comissariada per Quim Bonastra i Glòria Jové, professorat de la Universitat de Lleida amb la complicitat del Museu Pedagògic de Castelló i de l'Institut de Secundària Màrius Torres de Lleida.

⁴ El nom en el moment de ser creat fou Museo Pedagógico de Instrucción Primaria, i fou amb la Llei de Presupostos de 1894-1895 que es va fer el canvi de nom a Museo Pedagógico Nacional per tal que inclogués tots els graus de l'educació. La informació es pot veure en OTERO, Eugenio. *Manuel Bartolomé Cossío: pensamiento pedagógico y acción educativa*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Área de Educación, 1994.

⁵ Tal com escriu Eugenio Otero, biògraf de Cossío, en l'article OTERO, Eugenio. «Manuel B. Cossío's 1982 tour of European education museums», *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education* [Espanya], vol. 48, núm. 2 (2012), p. 197-213.

⁶ Recomanem l'article de GARCÍA DEL DUJO, Ángel. «El Museo Pedagógico de Madrid a la luz de los museos europeos», *Historia de la educación: Revista interuniversitaria* [Espanya], núm. 2 (1983), p. 173-178.

amb l'objectiu de portar de l'exterior les darreres innovacions educatives i donar a conèixer allò que no es coneixia, esdevenint i esdevingué un projecte clau per a la renovació educativa a començament del segle XX de forma que va contribuir a la modernització dels fonaments i l'estructura educativa del país que es trobava sumits en l'aïllament pedagògic.⁷

Tant és així que el Museu neix com a resposta al precari estat en què es trobava trobaven l'educació en general i les Escoles Normals en particular. A partir dels treballs de García del Dujo es pot afirmar que l'origen i el desenvolupament del Museu apareix íntimament relacionat amb les deficiències de les Escoles Normals i de la formació del professorat, sobretot en la formació dels que formaven els futurs mestres.⁸ La seva creació inaugurava entre nosaltres una de les característiques de la pedagogia contemporània europea, la col·laboració entre la universitat i l'escola primària i l'extensió de la preocupació i preparació pedagògiques més enllà de la primera educació.⁹

Eln 1884, en la Conferència Internacional d'Educació a Londres acompanyat per Giner de los Ríos, Cossío explica en el seu discurs que es tracta, en essència, «d'un Museu Pedagògic, no d'un Museu escolar: vull dir amb això que està cridat a servir a l'educació dels mestres més que a la dels nens... el Museu ha d'ajudar a la formació dels educadors, sent centre i exposició permanent i viva de l'estat de les nostres escoles».¹⁰

El Museu Pedagògic Nacional no era només «un Museu», sinó que entre les seves parets hi havia un centre de recursos, d'investigació, de reflexió

⁷ GARCÍA DEL DUJO, Ángel. «El Museo Pedagógico Nacional: otra manera de ver la educación y la pedagogía», *Revista de ciencias de la educación: Órgano del Instituto Calasanz de Ciencias de la Educación* [Madrid], núm. 231-232 (2012), 279- 288. [Exemplar dedicat a: *Pensar y sentir la escuela: I jornadas de patrimonio histórico educativo*]

⁸ Part de la obra de García del Dujo està dedicada al Museu Pedagògic Nacional. Alguns dels seus treballs claus son: GARCÍA DEL DUJO, Ángel. «El Museo Pedagógico y la formación del Magisterio», *Revista de ciencias de la educación: Órgano del Instituto Calasanz de Ciencias de la Educación* [Madrid], núm. 111 (1982), p. 349-356.; GARCÍA DEL DUJO, Ángel. «El Museo Pedagógico Nacional: otra manera de ver... Op. cit. p. 279.»; GARCÍA DEL DUJO, Ángel. *Museo Pedagógico Nacional. Desarrollo histórico y contribuciones a la educación española contemporánea 1882-1941*. 1ª ed. Salamanca: Ediciones de la Universidad, 1984.; GARCÍA DEL DUJO, Ángel. «El Museo Pedagógico Nacional y las corrientes pedagógicas contemporáneas», *Historia de la educación: Revista interuniversitaria* [Salamanca], núm. 4 (1985a), p. 169-182; GARCÍA DEL DUJO, Ángel. «Manuel B. Cossío y el Museo Pedagógico Nacional», *Bordón: Revista de pedagogía* [Madrid], núm. 258 (1985b), p. 367-384. [Exemplar dedicat a Manuel Bartolomé Cossío].

⁹ POSADA, Adolfo. «El Museo Pedagógico Nacional», *Nuestro Tiempo* [Navarra], núm. 40 (1904), p. 74-87.

¹⁰ Cossío, Manuel Bartolomé. «El Museo Pedagógico de Madrid, el Museo Pedagógico de Instrucción Primaria». [Informe llegit en la Conferència Internacional d'Educació de Londres l'any 1884].

i de difusió d'aspectes essencials de l'educació. Tenia com a objectiu no només la recopilació de materials i normatives, sinó renovar la didàctica i la quotidianitat de l'escola, representant el referent fonamental en la formació dels mestres i transformació de l'educació. Calia reunir el material i portar la seva influència a les escoles per a millorar-les. És en la pròpia concepció de museu que té Cossío on es dona una translació conceptual; d'e «exposició estàtica de material per a l'ensenyança» a «procés viu que s'ha de contemplar en activitat».¹¹ Cossío tenia molt clar que la funció del museu no era tant exhibir material d'ensenyança com establir una porta d'entrada a la innovació i el canvi metodològic de les escoles i dels centres educatius. L'objectiu no seria altre que la vinculació de la institució amb el futur, en atorgar-li un paper fonamental en els projectes de reforma de país, tan vinculats amb l'educació, la ciència i les arts; en altres paraules, el museu havia d'existir per posar a prova l'estatut del ciutadà per exercir una crítica permanent del present.¹² El museu havia de ser, per tant, una eina per a l'educació i per al progrés en igualtat. La importància d'aquesta institució rau en el convenciment dels responsables del museu de centrar en la qüestió educativa la transició de la societat cap a un sistema social més equitatiu en el combat contra la desigualtat; les societats més formades són més sostenibles.¹³ Aquesta concepció del Museu Pedagògic incideix en aspectes que, avui dia, considerem indispensables en un museu: acció educativa, investigació científica, enfocament a públics diversos i projecció en el territori. Un cop més, les asseveracions de Cossío tornen a ser aclaradores: «museo pedagógico que sea una simple exposición de material es un museo muerto; y su utilidad, muy dudosa».¹⁴

Tradicionalment els Museus han contingut productes estables; el mateix Cossío es preguntava què poden aportar aquests en el procés educatiu que, per essència, és dinàmic? Des d'aquesta perspectiva, es planteja que si el Museu Pedagògic sols ha de mostrar material de forma estàtica, esdevé una paradoxa,

¹¹ B.A.H. *Caja nº 20 de Manuel B. Cossío*. Primer manuscrit sobre Museus Pedagògics referenciat per OTERO, Eugenio. *Manuel Bartolomé Cossío: pensamiento pedagógico... Op. cit.* p. 249

¹² ARNALDO, Javier. «El permanente esfuerzo de legitimación intelectual del museo», *Museos.es: Revista de la Subdirección General de Museos Estatales* [Ministeri d'Educació, Cultura i Esport], núm. 9-10 (2013-2014), p. 70-85.

¹³ MATEO DE CASTRO, JAVIER. «El museo: un espacio educativo para la igualdad social. El caso pionero del Museo Pedagógico Nacional en España (1882-1941)». *El Futuro del Pasado: revista electrónica de historia* [Universitat Complutense de Madrid], núm. 8 (2017), p. 83-120. [<http://dx.doi.org/10.14516/fdp.2017.008.001.003>]

¹⁴ OTERO, Eugenio. *El maestro, la escuela y el material de enseñanza y otros escritos*. Madrid: Secretaría General Técnica del Ministerio de Educación y Ciencia y Biblioteca Nueva, S.L., 2007. p. 134

un contrasentit, perquè l'educació tota ella és dinàmica. Així, per a Cossío, el Museu Pedagògic real és l'escola viva que ha de poder mostrar processos i provocar encontres per aprendre a educar i ha de servir al professorat com a element crític i de reflexió sobre la seva pròpia activitat. Ni el material ni els treballs obtenen tota la seva eficàcia pedagògica sinó en el procés mateix d'actuació. Cossío es mostra plenament conscient del nou rol del museu a la societat i de les seves dificultats per desenvolupar-lo i està disposat a transformar una institució hermètica en un projecte que esdevingui una eina per a la comunicació i la transformació social.¹⁵ L'acció del Museu en aquest camp no es va limitar a l'àmbit expositiu intramurs, sinó que va transcendir els límits físics del museu, estenent la seva influència tant al llarg de la geografia com de l'estructura socioeconòmica del país.

El Museu Pedagògic Nacional va tancar el 1941 pels esdeveniments tristos que es van iniciar el 18 de juliol de 1936. A partir dels anys 80 es tornen a crear Museus Pedagògics.¹⁶ De la mateixa manera que van proliferar els Museus Pedagògics a Europa a finals del segle XIX, a la fi del segle XX han proliferat a Espanya i al món, amb l'objectiu de preservar, conservar, mostrar i generar coneixement des de la perspectiva de la història de l'educació. En el llibre *Los Museos Pedagógicos en España: entre la memoria y la creatividad* se'ns convida a conèixer iniciatives que converteixen els museus pedagògics en projectes vius, perquè ajudin a interpretar el passat per entendre el present i projectar el futur.¹⁷

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ La creació de la Societat Espanyola per a l'Estudi del Patrimoni Històric Educatiu (SEPHE) en l'any 2004, constitueix un moment important, podria dir-se que de consolidació en aquesta trajectòria així com les Jornades Científiques que organitza. Les primeres, van ser acollides a les dependències del Museu Pedagògic de Galícia (MUPEGA), situat a Santiago de Compostel·la, el 2005. S'han desenvolupat exposicions de material sense existir el museu. Això vol dir que alguns professors i historiadors de l'educació s'havien mobilitzat en el sentit de realitzar tasques pròpiament museogràfiques com són la recerca, localització, recollida i restauració d'objectes. Les exposicions, aparador dels objectes, van donar compte, també, d'una altra tasca fonamental vinculada a la museografia, la conservació i recuperació dels objectes. També es pot consultar el link del Museu Virtual de història de la Educació de Murcia: <https://www.um.es/muvhe/enlaces/museos-pedagogicos/>

¹⁷ ÀLVAREZ-DOMÍNGUEZ, Pablo. *Los museos pedagógicos en España... Op. cit.*

3. MUSEU PEDAGÒGIC DE CASTELLÓ - TEIXINT XARXA, CONSTRUINT MUSEU

La idea de crear un Museu Pedagògic a les terres de Castelló neix a la Junta General que l'Associació Provincial y de la Federación del Levante del Magisterio Nacional de primera enseñanza, presidida pel mestre Vicent Artero, va celebrar el 30 de desembre de 1926.¹⁸

Des de fa ja alguns anys, la Universitat Jaume I, a través de professorat de l'antic Departament d'Educació, juntament amb representants de la Fundació Càtedra Enric Soler i Godes i els Vicerectorats de Cultura de l'UJI, ha estat treballant per definir un fons estable de caràcter històric i etnològic, duent a terme diferents actuacions destinades a la conservació, restauració i difusió del fons de l'antiga Eescola de Mmagisteri de Castelló.

Prenent aquests fets com a punt de partida, el projecte actual del Museu Pedagògic de Castelló (MPdC), impulsat per la Facultat de Ciències Humanes i Socials de la Universitat Jaume I l'any 2014, reprèn aquesta iniciativa amb el ferm propòsit de continuar els treballs ja començats i avançar cap a un projecte híbrid –entre les mirades historicistes, la performativitat de les arts i la reflexió crítica de la realitat– que es conforma com a motor de la innovació i el qüestionament pedagògic al seu territori.

Al disseny inicial plantejat des de l'antic Departament d'Educació se sumen diversos col·lectius i professionals de dins i de fora de la universitat, constituint una comissió de treball mixta (universitat-territori) per fer-lo realitat. El MPdC s'articula a partir de la idea de xarxa. Treballa i aspira a ser un projecte comunitari, que troba el seu veritable sentit a l'establir vincles que ajuden a enfortir i estructurar el teixit social del seu territori al voltant d'un projecte cultural sobre el nostre patrimoni educatiu. Entre els seus objectius cal destacar el compromís per la millora educativa, la valoració dels sabers que ofereix el nostre entorn, la investigació i la recuperació de la memòria educativa de les comarques de Castelló, la potenciació de l'educació patrimonial i la reflexió col·lectiva sobre els diversos corrents pedagògics al llarg de la història. A més a més, el MPdC està adherit i forma part de la «Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo».¹⁹

Durant tot aquest temps hem realitzat diferents activitats entre les que quals cal destacar el muntatge d'exposicions, tasques i projectes d'investigació,

¹⁸ La primera menció al Museo Pedagógico Provincial la trobem en el núm. 897 (04 de gener de 1927) i el núm. 898 (11 de gener de 1927) de la Revista *La Escuela*.

¹⁹ Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo: <https://sephe.org/>

catalogació dels materials del fons de l'antiga Escola de Magisteri, localització, recuperació i restauració de materials diversos i recuperació i difusió dels sabers de la història educativa dels pobles de Castelló.²⁰

El projecte actual del MPdC ha anat transitant cap a una idea de museu obert, dinàmic i transformador, amb una mirada més ampla, capaç d'interpel·lar i establir diàlegs amb la ciutadania. Així, creiem oportú inserir en les exposicions un aire performatiu per a poder sacsejar consciències i fomentar la reflexió crítica a través d'un diàleg amb els visitants. En aquest article ens centrem en una de les exposicions realitzades que encarna aquest tarannà de museu obert. El 13 d'abril de 2018 s'inaugurà a Castelló l'exposició «Nou Atlas il·lustrat»,²¹ en la què es mostrà part del material que forma part del fons de l'arxiu del MPdC. Amb aquesta proposta ens endinsem en un dels reptes més interessants plantejats al MPdC: reviure la vella i provocadora idea de Manuel Bartolomé Cossío sobre el paper dels museus pedagògics en la revitalització docent i ciutadana. Així, el Museu esdevé un lloc idoni per la renovació pedagògica, la innovació docent i la interpel·lació ciutadana, generant un espai per al qüestionament i la reflexió. Per realitzar aquesta exposició hem ficat posat en relació recursos propis del MPdC amb recursos de la xarxa conformada pel Museu de Belles Arts de Castelló, l'espai cultural «Menador», l'Espai d'Art Contemporani, La Biblioteca de la UJI i la Facultat de Ciències Humanes i Socials de la UJI. D'aquesta manera es generen diàlegs entre aquests diferents recursos. És un projecte polifònic que es construeix des de la diversitat de les veus que el componen. Mostrar per qüestionar, relacionar per provocar el pensament i encetar nous diàlegs, interaccionar per desconstruir conceptes assimilats acríticament i construir noves comprensions de la realitat.²²

²⁰ Als següents enllaços es poden consultar algunes d'aquestes activitats: l'exposició dedicada al Col·lectiu d'Ensenyants d'Ensenyants de la Plana Baixa en la dècada dels 80 «Un temps en que tot estava per fer»: <https://www.vivecastellon.com/noticiario/inauguracion-de-la-exposicion-historica-y-pedagogica-un-temps-en-que-tot-estava-per-fer-27489.html>; l'exposició «Objectes migrants»: <https://www.uji.es/com/noticies/2019/2/1q/exposicio-sant-mateu/>; l'exposició «Antifranquisme i renovació pedagògica»: <https://castellonplaza.com/que-fou-dels-docents-que-feren-front-al-franquisme-amb-unapedagogia-moderna>; la restauració del patrimoni del MPdC: <https://www.uji.es/com/noticies/2019/7/1q/museu-pedagogic/>; l'exposició «20 anys de la Càtedra Enric Soler i Godes»: <https://noticiesdigitals.com/la-fundacio-catedra-enric-soler-i-godes-celebra-els-20-ans-dels-seus-premis/>

²¹ Comissariada per Quim Bonastra i Glòria Jové, professors de la Universitat de Lleida.

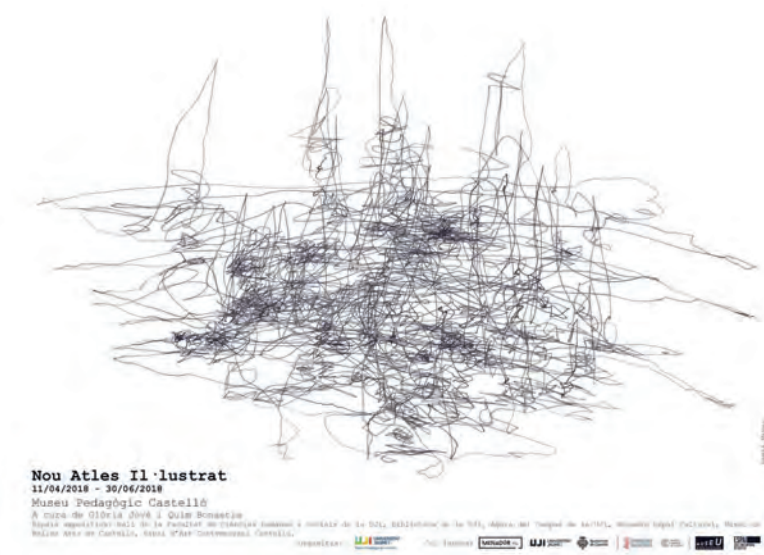
²² En el marc de l'exposició, es va realitzar un intercanvi entre els estudiants del grau de mestre de la Universitat Jaume I de Castelló i de la Universitat de Lleida, en concret amb el desplaçament dels estudiants de la Universitat de Lleida a la Universitat Jaume I de Castelló. Es pot consultar en el següent enllaç: <http://www.espaihibrid.udl.cat/?p=1836>

L'exposició «Nou Atlas il·lustrat» parteix del concepte d'Atlas. I què és un Atlas sino un conjunt ordenat de mapes? De cartografies? Aquesta exposició del Museu Pedagògic de Castelló intenta problematitzar, a partir de la cartografia, la realitat educativa actual. Pretenem interpel·lar sobre el paper que la cartografia –en les seves diferents accepcions– juga en les nostres vides i els nostres territoris. El mapa és el territori? Quin és el paper que les cartografies han jugat en les nostres vides i els nostres territoris? Quina importància té la cartografia en les diferents disciplines? Com ens ajuda a interpretar i comprendre la realitat? Com limita les nostres interpretacions? Com ha contribuït en la conformació de les nostres ciutats i les formes de viure-les? Quin paper ha jugat i juga la tecnologia en aquest fet? I les xarxes socials? Quines relacions productives podem fer entre mapes i territoris? Els mapes són oberts, connectables, desmuntables, alterables, adaptables i fins i tot es poden trencar i rebre modificacions de manera constant.²³ D'aquesta manera, el terme «mapa» es pot referir a imatges molt diferents, creades amb diverses tècniques i suports, que apel·len a llenguatges visuals molt heterogenis i convencions gràfiques que han variat al llarg del temps.²⁴ És una definició àmplia, flexible i inclusiva que ens permet considerar «mapa» a coses tan diferents com un esbós a mà alçada, un full topogràfic i una obra d'art, entre d'altres, sobretot fent èmfasi en com els artistes ens ajuden a imaginar i pensar altres «mapes». Si bé és cert que l'estètica d'aquests sovint contradiu un dels principis que es demana als mapes científics,; és a dir, la precisió, les imatges creades no són «menys» mapes que altres imatges cartogràfiques. Soónns sens dubte imatges cartogràfiques menys convencionals i més creatives dels territoris. Això ens porta de nou a la noció d'Atlas, en especial a la que ens presenta Didi-Huberman fent referència a l'Atlas d'Aby Warburg.²⁵ Per al primer, un Atlas constitueix al mateix temps una forma visual del saber i una forma sàvia del veure. La seva ambivalència, que es basa en la seva impuresa fonamental tant en l'àmbit estètic com epistèmic, hibrida allò sensible, la diversitat i la multiplicitat. Aquestes, entre d'altres qüestions, ens acompanyen en el trajecte que proposem en l'exposició «Nou Atlas il·lustrat».

²³ DELEUZE, Gilles; GUATTARI, Félix. *Mil mesetas: capitalismo y esquizofrenia*. 2ª ed. Valencia: Pre-textos, 1995.

²⁴ LOIS, Carla. «El mapa, los mapas. Propuestas metodológicas para abordar la pluralidad y la inestabilidad de la imagen cartográfica». *Geograficando* [Argentina], vol. 11, núm. 1 (2015).

²⁵ DIDI-HUBERMAN, Georges. *Atlas. ¿Cómo llevar el mundo a cuestras?* 1ª ed. Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía; Karlsruhe: Museum für Neue Kunst; Hamburg: Sammlung Falckenberg, 2010.

Imatge 1. Cartell de l'exposició «Nou Atles il·lustrat»²⁶

«Les regles cartogràfiques» és una de les intervencions que forma part de l'exposició. En aquesta instal·lació, els mapes procedents del fons de l'arxiu del Museu de Castelló²⁷ es van penjar per tota una sala del Menador Espai Cultural de Castelló com si es tractés d'un laberint. Entraves a la sala de l'espai cultural «el Menador» de Castelló i un gran mapa polític del continent americà et donava la benvinguda, però no de la manera que estem acostumats a percebre'l. Era una imatge que et transporta a l'obra «Amèrica invertida» de Torres García.²⁸

²⁶ Cartell de l'exposició «Nou Atles Il·lustrat». L'artista Damià Vives ha traçat la cartografia de l'itinerari entre els diferents espais que formen part de l'exposició «Nou Atles Il·lustrat». Pujats en un cotxe l'hem portat del campus de la Universitat Jaume I al museu de Belles Arts de Castelló, passant pel Menador Espai Cultural i l'Espai d'Art Contemporani de Castelló.

²⁷ Una sèrie de mapes de gran format, físics i polítics, de tots els continents: mapes de pissarra, planisferis, algun mapa de la ciutat de Castelló, etc. A tall d'exemple: Mapa mut de pissarra d'Espanya, 1930 (145 x 123,5 cm), Madrid: Eimler-Basanta-Haase S.L.; Mapa mut de pissarra d'Oceania, 1930 (145 x 123,5 cm), Madrid: Eimler-Basanta-Haase S.L.; Mapa de Castelló de la Plana, 1952 (84,5 x 74,5 cm), Institut Geogràfic i Estadístic; Mapa d'Àfrica Política, 1940-50 (2,12 x 1,72 cm), VALLARDI, Antonio (editor); MARANESI, Gabriella (autora).

²⁸ Joaquín Torres-García - «Amèrica invertida» (1943). Es tracta d'un dibuix de ploma i tinta. En el seu llibre *Universalismo constructivo* (1944) escriu:

Imatge 2: Mapa d'Amèrica surejat

Com que la instal·lació no es pot aprehendre d'un sol cop d'ull cal que l'audiència es passegi per la sala a fi de veure'n els detalls. En aquest moviment per la sala l'usuari de la instal·lació va veient les diverses superposicions que fan els mapes entre ells, creant diverses narracions que es fan i es desfan a mesura que s'hi desplacen. La intervenció pretén reflexionar sobre el que representa un mapa i la forma en què es mostren inviten a crear noves cartografies i establir nous diàlegs que ens ajuden a construir narratives que sovint han quedat invisibilitzades, atès que es convidava l'audiència a recórrer la instal·lació i fotografiar-la creant nous conjunts territorials a partir de les diverses superposicions de mapes que es podia trobar en ellatrobant-hi i compartir les fotos a Twitter i a Instagram amb el hashtag #apuntsregles.

«Nuestro norte es el Sur. No debe haber norte, para nosotros, sino por oposición a nuestro Sur. Por eso ahora ponemos el mapa al revés, y entonces ya tenemos justa idea de nuestra posición, y no como quieren en el resto del mundo. La punta de América, desde ahora, prolongándose, señala insistentemente el Sur, nuestro Norte» (p. 197)

L'obra recentment va formar part de l'exposició «Joaquín Torres-García: un moderno en la arcàdia» que va tenir lloc a la fundación Telefónica de Madrid del 25 de octubre de 2015 al 15 de febrer de 2016 on plantejava: *¿Puede un mapa cambiar nuestra percepción del mundo?* La informació pot consultar-se en el següent enllaç: <https://espacio.fundaciontelefonica.com/blog/nuestro-norte-es-el-sur/>

Imatge 3: Laberint de mapes a l'espai Menador

La intervenció «Les regles cartogràfiques» conjuga els dos principis sobre els que quals s'assenta el pensament cartogràfic post-representacional.²⁹ Per una banda exerceix una part de la feina deconstructiva que intenta desemascarar aquelles veritats ocultes entre les línies del text cartogràfic; així, l'audiència, segons el punt de vista que esculli, pot veure-hi relacions de dominació econòmica, cultural o política d'uns països sobre altres, entre d'altres.³⁰ D'altra banda, veu els mapes com pràctiques, experiències, actuacions i espais.³¹ La instal·lació, com ja hem dit, no es pot aprehendre des d'un punt fix només amb la mirada, per la qual cosa, el públic necessita recórrer-la, experimentar-la i sentir-la amb tots el cos, ja que la naturalesa fragmentària de les instal·lacions necessita que els cossos de l'audiència siguin tractats com a presències en l'es-

²⁹ ROSSETTO, Tania. «Semantic Ruminations on Post-Representational Cartography», *International Journal of Cartography* [Suïssa], vol. 1, núm. 2 (2015), p. 151-167.

³⁰ HARLEY, Brian. «Deconstructing the map», *Cartographica* [Canadà], vol. 26, núm. 2 (Spring 1989), p. 1-20.

³¹ DEL CASINO, Vincent; HANNA, Stephen. «Beyond The 'Binaries': A Methodological Intervention for Interrogating Maps as Representational Practices», *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies* [Canadà], vol. 4, núm. 1 (2006), p. 34-56. [<https://www.acme-journal.org/index.php/acme/article/view/727>]

pai amb tots els sentits funcionant al mateix nivell. En aquest acte el subjecte s'activa convertint-se en un subjecte descentrat, fragmentat i múltiple, com l'experiència que té de la instal·lació.³²

D'aquesta manera l'a experiència que té l'audiència de la instal·lació és la d'un món que es va configurant i reconfigurant a partir de l'experiència corporal i cognitiva a mesura que aquesta es recorre i es va fotografiant. D'aquesta manera es van creant mapes a partir dels moviments dels cossos en la instal·lació i les superposicions d'altres mapes, que es tornen una altra cosa a partir dels diferents coneixements i imatges que els seus usuaris posen en joc a l'hora de fer aquestes fotografies.

Amb aquesta experiència pretenem que el públic visqui i vegi més enllà d'uns mapes que eren material educatiu i que formen part del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló.

Aquest material cartogràfic procedent de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló es va traslladar a Lleida per ser mostrat en el marc de l'exposició «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del Món»³³ que va tenir lloc del 20 de setembre a l'1 de desembre de 2019 a la Sala Gòtica de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. El material inicial provinent del Museu Pedagògic de Castelló ens ha permès endegar la cerca d'aquest tipus de material en el nostre territori, Lleida; Concretament en l'antiga Escola Normal i en l'institut més antic de la ciutat de Lleida, l'INS Màrius Torres, i aquesta acció ha fet palesa la necessitat d'endegar processos de classificació i catalogació del material tant en l'arxiu de la UdL com en el de l'Institut amb suport de les persones implicades.³⁴ La proposta queda emmarcada en el projecte «El museu és una escola» que desenvolupem en la formació de mestres en la Universitat de Lleida.

³² BISHOP, Claire. *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. 1ª ed. London: Verso, 2012.

³³ Exposició comissariada per Quim Bonastra i Glòria Jové.

³⁴ Hem engegat un projecte institucional conjuntament amb l'arxiu de la UdL anomenat «El Fons de l'Escola Normal de Lleida (1841-1950)» per a la neteja, restauració, classificació, catalogació i digitalització del material que forma part del fons de l'arxiu. El fons de l'Escola Normal de Lleida és el més antic de la Universitat de Lleida (UdL).

4. «EL MUSEU POT ESDEVENIR UNA ESCOLA?»

L'any 2015 s'intervingué la façana principal de la Facultat d'Educació, Psicologia i Treball social de la Universitat de Lleida de manera permanent amb l'obra «El Museu és una escola / L'artista aprèn a comunicar-se / El públic aprèn a fer connexions» de Luíís Camnitzer.³⁵ Es tracta d'una obra atípica que han adquirit diversos museus arreu del món que tenen una sensibilitat per la educació i que sol ubicar-se a la façana de l'edifici, amb la tipografia de la institució i en la llengua del país que l'acull, per tant ha estat instal·lada en diferents museus i ha estat traduïda a diferents llengües.³⁶ Aquesta ha estat la primera vegada que ha estat traduïda al català, que ha sortit de les institucions museístiques, essent i que ha estat col·locada a la Facultat on es formen les futures mestres.³⁷ El text exigeix un compromís que queda reflectit en paraules del mateix autor:

«Cuando un museo crea una situación en la que el artista aprende a comunicarse (...) pasa a ser un escenario desde el que el artista toma conciencia de que hay un público al que se está dirigiendo. Entonces lo que importa es la “obra de arte dialogando con el público”. (...) El museo o la escuela no están para ayudar a apreciar las cualidades físicas del objeto o de los libros, sino para facilitar la comunicación, la proyección y para provocar conexiones».³⁸

Aquesta intervenció a la nostra Facultat genera el projecte «El museu és una escola» que pretén que en l'imaginari de les escoles, les mestres i els mestres considerin el museu com un context real d'aprenentatge. El patrimoni i l'art han de permetre l'expansió i la construcció de coneixement conjunt així com esdevenir una eina per a la formació de mestres. Aprenem a comunicar-nos entorn de l'art i les pràctiques artístiques contemporànies, des de la inter i la transdisciplinarietat i amb el territori per tal de desenvolupar pràctiques educatives distintes, reflexives, creadores, crítiques i inclusives que ens permet

³⁵ Luis Camnitzer, artista uruguaià, considerat un dels màxims representants en l'art conceptual i en les relacions entre art i educació.

³⁶ Algunes d'aquestes intervencions son en el Museo de la Memoria de Santiago de Chile, en el Museo del Pueblo de New York, en el MALBA en Buenos Aires, etc.c...

³⁷ <https://museuesunaescola.wordpress.com/>

³⁸ CAMNITZER, Luíís. *El museo es una escuela. Hospicio de Utopías fallidas*. Madrid: Museo Reina Sofia, 2018. p. 41-42. [Catàleg de l'exposició contemplada del 16 d'octubre de 2018 al 3 de març de 2019. <https://www.museoreinasofia.es/publicaciones/luis-camnitzer>]

a les mestres, a les futures mestres i als que formen mestres, crear situacions educatives que tenen com a objectiu reflexionar i millorar l'educació del segle XXI. D'aquesta manera els projectes que es generen en el marc del projecte «El museu és una escola» estableixen vincles entre educació, cultura, art i territori amb el clar objectiu de transformar la quotidianitat que ens envolta. L'art, en totes les seves expressions, en diferents equipaments i espais comunitaris (museus, edificis patrimonials o al carrer), esdevé l'eina central dels projectes.³⁹

Considerem que l'art –per la seva riquesa expressiva, pels múltiples interrogants que planteja i pels diferents horitzons que proposa– contribueix a la formació de persones receptives, crítiques, dialogants, imaginatives i reflexives.⁴⁰ És un potenciador de mons possibles,⁴¹ i una estratègia per poder desenvolupar pensaments rizomàtics⁴² que ens permet construir un pensament nòmada, encoratjant-nos a repensar els nostres models educatius i en conseqüència, els contextos i les pràctiques escolars i educatives.⁴³

Des d'un posicionament educatiu reflexiu, emancipador, inclusiu, creador i crític creiem que la professió docent ha de comptar amb professionals que se situïn a primera línia cultural del país, que comprenguin els processos contemporanis que s'estan duent a terme, siguin capaços de proposar contextos d'aprenentatge que permetin a l'estudiantat desenvolupar aprenentatges significatius per al seu món contemporani i que els ajudin en la millora de la condició humana i planetària.

El treball amb l'art i les pràctiques artístiques contemporànies ens permet imaginar noves possibilitats educatives. Potser en aquest esdevenir s'està construint un projecte híbrid que ens permet reconceptualitzar el Museu Pedagògic cap a un projecte motor de la innovació educativa en el territori.

³⁹ A tall d'exemple, es pot consultar el projecte desenvolupat entre l'Espai Ermengol de la Seu d'Urgell i cinc escoles del territori en el següent enllaç: <http://www.espaihibrid.udl.cat/?p=3193>

⁴⁰ EISNER, Elliot W. *El arte y la creación de la mente: el papel de las artes visuales en la transformación de la conciencia*. 1ª ed. Barcelona: Editorial Paidós Ibérica, 2004.

⁴¹ O'SULLIVAN, Simon. *Art encounters Deleuze and Guattari: Thought beyond representation*. 1ª ed. London: Palgrave Macmillan UK, 2006.

⁴² DELEUZE, Gilles; GUATTARI, Félix. *Mil mesetas ... Op. cit.*

⁴³ JOVÉ, Glòria. *Maestras contemporáneas*. 1ª ed. Lleida: Publicacions de la UdL, 2017.

5. EL MATERIAL PEDAGÒGIC ESDEVÉ NÒMADA

A finals de segle XIX ja s'havia iniciat un fort fervor pel material escolar de manera que aquests irromperen en l'escena educativa i escolar. A tall d'exemple, els catàlegs comercials com Cultura Eimler Basanta Haase S. L.⁴⁴ Tot i aquesta quantitat de material, en el context de l'ILE, s'apostava perquè el mestre s'emancipés de les indústries que creaven aquests materials educatius a fi de desestabilitzar alguns dels models educatius en els què es basaven.⁴⁵ Atès que la indústria editorial sempre busca el mercat, cal que siguem les mestres les que marquem tendència tant pel que fa a la selecció dels materials utilitzats en els contextos educatius i anant més enllà, contribuint en la seva creació inclús durant el mateix procés d'aprenentatge.⁴⁶ Cossío deia que el museu no pot existir sense elements vius que analitzen el seu contingut, que l'examinen, que el desentranyen, que el critiquen, que el vivifiquen. No importa tant que el material d'ensenyament sigui pobre o ric, vell o nou sinó que el que cal és que el mestre es posi en actitud de vivificar-lo. No és material fet el que en termes generals convé a l'escola, sinó materials per anar fabricant-se en el procés gradual d'aprenentatge.⁴⁷ Cossío no era un especulador d'utopies educatives, sinó un model de saber fer. Les propostes del Museu van ser exemples vius de realitat educativa. Des de la direcció del museu hi havia la intenció d'organitzar un Museu en cada escola Normal de formació de mestres. Aquesta premissa va coincidir amb que al 1906 l'ingenier'enginyer, matemàtic i dramaturg José Echegaray, com a ministre d'Hisenda d'un gabinet liberal, presenta a les Corts el projecte de pressupostos on fa saber que per al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes es sol·licitava un augment i que part d'ell aniria destinat a l'adquisició de material científic a les institucions docents, ja que la seva assignació ordinària era escassa per a satisfer les seves necessitats.⁴⁸ Amb aquesta acció es va iniciar una dinàmica que es va

⁴⁴ Es pot consultar a la Red digital de Colecciones de Museus d'Espanya: <http://ceres.mcu.es/pages/SimpleSearch?index=true>

⁴⁵ GUIJARRO, Víctor. «Modernidad y fatiga en las escuelas españolas. Los instrumentos de la psicotecnia y la cultura de la eficacia en la época de la JAE» en LÓPEZ-OCÓN, Leoncio. *Aulas modernas: nuevas perspectivas sobre las reformas de la enseñanza secundaria en la época de la JAE (1907-1939)*. 1ª ed. Madrid: Ediciones Universidad Carlos III, 2014. p. 119-148.

⁴⁶ JOVÉ, Glòria. *Maestras contemporáneas ... Op. cit.*

⁴⁷ OTERO, Eugenio. *El maestro, la escuela ... Op. cit.*

⁴⁸ Consulteu el treball de LÓPEZ-OCÓN, Leoncio. (2014a): «1906-1910. Un lustro de mejoras en el ajuar científico de los institutos y en el material para la enseñanza de la geografía» en BADANELLI, Ana María;

mantenir durant cinc anys (1906-1910): L'assignació de 100 mil pessetes als instituts d'Educació Secundària per a l'adquisició de material. Al 1911 es crea el Instituto de Material Científico depenent de la JAE que fou l'encarregat de dotar de material als centres educatius. El període 1906-1910 pot ser considerat com un moment important per a la dotació de material i equipaments als més de cinquanta instituts de secundària que existien adscrits a deu districtes universitaris.⁴⁹ La mateixa assignació i durant el mateix període es va donar a les escoles Normals, fet que els va permetre l'adquisició de material. Per part del Museu Pedagògic Nacional es se supervisava tant l'adquisició com la utilització del material en les distintes escoles normals així com es contribuiria a l'organització de museus pedagògics locals o provincials.⁵⁰ Disposar d'aquest material ens ha permès elaborar l'exposició «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món».⁵¹ Els mapes, del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló que pertany a la Universitat Jaume I de Castelló han entrat en diàleg amb el material cartogràfic de l'Institut Màrius Torres de Lleida.⁵² Com en l'exposició de Castelló, en la intervenció «Les regles cartogràfiques» hem creat un laberint fet de mapes que invita a desplaçar-s'hi i a fotografiar-los creant nous territoris.⁵³

POVEDA, María; RODRÍGUEZ, Carmen. (coords.). *Pedagogía museística: prácticas, usos didácticos e investigación del patrimonio educativo, Actas de las VI Jornadas Científicas de la SEPHE*. 1ª ed. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2014. p. 489-497; LÓPEZ-OCÓN, Leoncio. (2014b). *La importancia de una circular de 1906 para el equipamiento científico de los institutos*. Badajoz, mayo de 2014. [Comunicación presentada en VII Jornadas de Institutos Históricos de España. https://www.academia.edu/6982441/La_importancia_de_una_circular_de_1906_para_el equipamiento_cient%C3%ADfico_de_los_institutos?auto=download]

⁴⁹ En *Ibid.* podem trobar les partides assignades als diferents instituts, entre ells el de Lleida.

⁵⁰ A tall d'exemple, en la Caixa 6 de Manuel B. Cossío, carta de Fidelia Ruiz, regent de l'Escola Normal de València, en què demana consell a Cossío sobre material, 16/V/1905 en OTERO, Eugenio. *Manuel Bartolomé Cossío: pensamiento pedagógico ... Op. cit.* També trobem una referència en el Reglamento de Escuelas Normales en el Art. 147 que diu: «En cada Escuela Normal se creará un Museo Pedagógico, donde los alumnos y maestros puedan informarse de cuantos problemas relativos a la escuela y a la enseñanza deseen conocer. El Museo se organizará de acuerdo y con la colaboración de la Inspección profesional de Primera enseñanza y los maestros nacionales. Será el archivo de realizaciones escolares y ofrecerá información completa acerca de construcciones escolares, mobiliario y material escolar, realizaciones manuales, bibliografía pedagógica, investigaciones psicológicas, etc. El Museo Pedagógico provincial debe estar en relación constante con el Museo Pedagógico Nacional, de quien recibirá sugerencias de trabajo» [Consulta de la *Revista de la Escuela Normal-Hemeroteca de la Biblioteca Nacional*, núm. 102 (març de 1934), p. 50].

⁵¹ IEI - «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món».

⁵² No hem pogut localitzar fins el moment el material cartogràfic de l'Escola Normal de Lleida.

⁵³ Per a conèixer i aprofundir sobre noves formes d'innovació en l'aprenentatge de la geografia es pot consultar LÓPEZ-OCÓN, Leoncio. «La renovación de la enseñanza de la geografía en las aulas de bachillerato en los primeros años del siglo XX», publicada en LÓPEZ-OCÓN, Leoncio. *Aulas modernas:*

Imatge 4: Instal·lació en el marc de l'exposició «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món»

A l'exposició realitzada a Lleida, hem invitat a tres artistes contemporanis, Walmor Correa, Roc Domingo i Maite Vilafranca, perquè ens ajudin amb la seva mirada a explorar el que pot esdevenir del diàleg i la interacció amb el material que forma part del patrimoni històric, en aquest cas un material concret, els mapes. Les seves creacions han traçat noves cartografies i noves propostes que han permès que escoles que han partit d'aquesta exposició desenvolupessin els seus projectes de treball.⁵⁴

Hem fet un ús d'aquest material amb la consciència que és un element patrimonial. La conservació, estudi i difusió del patrimoni és una obligació

nuevas perspectivas ... Op. cit. p. 77-118. [https://www.academia.edu/10388404/La_renovaci%C3%B3n_de_la_ense%C3%B1anza_de_la_geograf%C3%ADa_en_las_aulas_de_bachillerato_en_los_primeros_a%C3%B1os_del_siglo_xx]

I assenyalem a Pedro Chico Rello, formador de mestres que va contribuir a la innovació de l'aprenentatge de la geografia. Es pot consultar: HERRERO, Clemente. «Pedro Chico Rello y la renovación de la enseñanza de la Geografía en el primer tercio del siglo xx», *Estudios geográficos* [Madrid], vol. 54, núm. 211 (1993), p. 237-266.

⁵⁴ Els estudiants del Grau de mestre i els estudiants del Màster de secundària de la UdL, l'escola Lluís Castells de Riudaura i l'escola Príncep de Viana de Lleida van partir de l'exposició «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món» per desenvolupar el projecte de treball durant tot el curs escolar. A tall d'exemple del que ha suposat el treball amb aquest material històric patrimonial queda recollit en la proposta educativa que s'ha desenvolupat durant tot el període de confinament a l'escola Príncep de Viana

i és una manifestació del nivell cultural de les societats. El llegat històric educatiu d'un país és un component essencial de l'educació dels ciutadans i, per, tant una part molt important del seu patrimoni.⁵⁵ Constitueix un gran dipòsit col·lectiu de la memòria educativa, cultural y i científica que és necessari preservar perquè conforma part de la nostra identitat com individus. Com qualsevol element del nostre patrimoni històric general, l'educatiu ha de ser recuperat, interpretat, situat en el seu context, valorat, conservat i difós per a coneixement de professors i estudiants i de la societat en general.⁵⁶ Algunes de les accions que s'han dut a terme queden recollides en el llibre *Ciencia e innovación en las aulas* publicat amb motiu del Centenari del Instituto-Escuela (1918-1939) com és el cas del Instituto Escuela de Madrid, actual Institut Isabel la Catòlica. Amb el material que tenim i que mostrem en aquestes exposicions adoptem la frase que es planteja en l'esmentat llibre *Ciencia e innovación en las aulas*: «Què pot fer-se amb el patrimoni històric d'una institució a més de conservar-lo i mostrar-lo al públic?». ⁵⁷

Per dur a terme aquesta proposta ens ajuda la noció foucaultiana d'arxiu. Foucault, no entén l'arxiu com la suma dels textos que una cultura ha guardat al seu poder, ni tampoc les institucions que permeten registrar i conservar els discursos que es volen guardar o mantenir, sinó aquell conjunt dels discursos efectivament pronunciats. Aquest conjunt és considerat no només com un conjunt d'esdeveniments que han tingut lloc una vegada per totes i han quedat en suspens, als llimbs o el purgatori de la història, sinó també com un conjunt que continua funcionant, que es transforma a través de la història, i que dona la possibilitat d'aparèixer altres discursos.⁵⁸ L'arxiu és per l'autor la

de Lleida. Es pot consultar en el següent enllaç: <https://view.genial.ly/5edf655442cda20d13c2892ff/horizontal-infographic-timeline-mapa-conceptual-final-internivells>

En el marc de l'exposició, es va realitzar un intercanvi entre els estudiants del Grau de mestre de la Universitat Jaume I de Castelló i de la Universitat de Lleida, en concret amb el desplaçament dels estudiants de la Universitat Jaume I de Castelló a la Universitat de Lleida. Va coincidir amb una conferència celebrada pel professor Leoncio López-Ocón sobre el professorat i l'escola de començament del segle xx en el marc de la ILE i de l'Institut Escola. La notícia es pot consultar en: <http://www.espaihibrid.udl.cat/?p=3222>

⁵⁵ ESCOLANO, Agustín. *La cultura material de la escuela*. 1ª ed. Berlanga de Duero: CEINCE, 2007.

⁵⁶ BERNAL, José Mariano; LÓPEZ, José Damián. *El Patrimonio científico de los IES. Un recurso didáctico para las ciencias del mundo contemporáneo*. 1ª ed. Madrid: UNED, 2009.

⁵⁷ MARÍN, Alfonso; LÓPEZ, Lucía; ARJONA, Enrique. «El uso didáctico del patrimonio histórico del Instituto-Escuela-Sección Retiro» en MARTÍNEZ, Encarnación; LÓPEZ-OCÓN, Leoncio; OSSENBACH, Gabriela. *Ciencia e innovación en las aulas con motivo del Centenario del Instituto-Escuela (1918-1939)*. 1ª ed. Madrid: CSIC-UNED, 2018. p. 327-352.

⁵⁸ FOUCAULT, Michel. *La arqueología del saber*. 1ª ed. Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A., 1990, 2009.

lleï del que pot ser dit a la vegada que fa que tot allò dit no quedi amuntegat en un conjunt amorf, sinó que s'agrupin creant relacions múltiples:

«En el pensamiento de Foucault, el término archivo no se refiere ni al conjunto de documentos, registros o datos que una cultura guarda como memoria y testimonio de su pasado, ni a la institución encargada de conservarlos: el archivo es lo que permite establecer la ley de lo que puede ser dicho (...) el sistema que rige la aparición de los “enunciados” como acontecimientos singulares».⁵⁹

Des d'aquesta visió entenem l'arxiu com aquell llegat que està en continu moviment, inconclús, i serà contínuament retroalimentat i reinterpretat per les interaccions que pugui provocar.

En el món de l'art, les reflexions de Foucault i Derrida⁶⁰ sobre l'arxiu han influenciat des de finals de la dècada dels setanta a una munió d'artistes, teòrics i comissaris que van a escollir l'arxiu com un mitjà d'expressió artística i que van a considerar l'obra d'art «com a arxiu».⁶¹ Ho van fer centrant la seva atenció en allò etnogràfic o micropolític i, constituint l'arxiu com un mitjà artístic propi, van intentar «transformar el material histórico oculto, fragmentario o marginal en un hecho físico y espacial caracterizado por su interactividad: los artistas del archivo convierten en físicamente presente una información histórica en ocasiones pérdida, otras desplazada».⁶² Aquests artistes treballen amb l'arxiu des d'un punt de vista literal o metafòric.⁶³ Després de la mort de Foucault, Deleuze el defineix com un «nou arxivista» i un «nou cartògraf», i ens convida a subvertir dues de les tècniques emprades fins al moment pels arxiviers: «la formalización y la interpretación».⁶⁴ Aquests nous artistes-arxiviers il·lustren la concepció de Foucault sobre la lògica de poder de l'arxiu i la reflexió de Deleuze sobre el treball de l'anterior, en què

⁵⁹ GUASCH, Anna María. «Los lugares de la memoria: el arte de archivar y de recordar», *Revista del Departamento de Historia del Arte* [Universitat de Barcelona], vol. 5, (2005), p. 159. [https://revistes.ub.edu/index.php/materia/article/view/11382/14168]

⁶⁰ Jacques Derrida, partint dels treballs de Foucault sobre l'arxiu, assenyalava en el seu text DERRIDA, Jacques. *Mal de archivo: una impresión freudiana*. 1ª ed. EUA: University of Chicago Press, 1996; que «no hi ha poder polític sense control d'arxiu, de la memòria. La democratització efectiva sempre es pot mesurar per aquest criteri essencial: la participació i l'accés a l'arxiu, la seva constitució i la seva interpretació» (p. 4).

⁶¹ GUASCH, Anna María. «Los lugares de la memoria ... *Op. cit.*; GUASCH, Anna María. *Arte y archivo, 1920-2010: Genealogías, Tipologías y discontinuidades*. 1ª ed. Madrid: Akal-Arte contemporáneo, 2011.

⁶² *Ibid.* p. 163.

⁶³ GUASCH, Anna María. «Los lugares de la memoria ... *Op. cit.*

⁶⁴ DELEUZE, Gilles. *Foucault*. 1ª ed. Madrid: Paidós, 1987. p. 27-49.

proposa una nova manera d'arxivar, transgredint a través de les seves obres, la lògica de la seva representació de la mateixa.

Les paraules de la comissària Picazo sobre la seva exposició «Bibliotecas insólitas» recolzen donen suport a aquest punt de vista:

«Bibliotecas insólitas reúne en un mismo proyecto la idea de “biblioteca infinita”, insaciable, siempre cambiante y abierta a todo tipo de conocimientos, con aportaciones realizadas por artistas contemporáneos que, a partir de finales de la década de los sesenta y hasta la actualidad, han revisado la idea de biblioteca, de archivo y del libro como fuente inagotable de conocimiento (...) como la imaginó Jorge Luis Borges, como un espacio en el que los saberes se desbordan y las incertidumbres nos abruman ante la idea de esa “biblioteca infinita” que ha persistido desde tiempo inmemorial».⁶⁵

A «La biblioteca de Babel», Borges escriu: «Yo afirmo que la Biblioteca es interminable». I ens proposa el mètode següent: «Para localizar el libro A, consultar previamente un libro B que indique el sitio de A; para localizar el libro B, consultar previamente un libro C, y así hasta lo infinito».⁶⁶

Així, i tal com proposa Borges, un llibre et porta a un altre llibre, i aquest a un altre llibre, i a vegada aquest a un altre llibre... Fent un paral·lelisme amb els materials i amb el protagonisme que aquests adquireixen en la nostra proposta metodològica, podem afirmar que un material et porta a un altre material, i aquest, a la vegada, a un altre material, i aquest, a la vegada, a un altre material..., mostrant com un material pedagògic que pertany al fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló ens porta a un altre material que pertany al fons del Institut de Secundària Màrius Torres, i al material de l'escola de Magisteri de Lleida,⁶⁷ i aquests a altres materials creats pels artistes que han participat en l'exposició i aquest a materials creats pels infants que han desenvolupat el projecte de treball a l'escola en base a l'exposició...⁶⁸

⁶⁵ PICAZO, Glòria. *Bibliotecas insólitas*. 1ª ed. Madrid: La casa encendida, 2017. [Catàleg de l'exposició].

⁶⁶ BORGES, José Luis. «La biblioteca de Babel» en BORGES, José Luis. *Fricciones*. 1ª ed. Madrid: Alianza, 1997.

⁶⁷ Tal i com hem dit, tot i que el material geogràfic i cartogràfic de l'escola Normal de Lleida no ha estat localitzat, sí ens ha portat a l'encontre amb l'arxiu i a concretar el projecte institucional anomenat «El Fons de l'Escola Normal de Lleida (1841-1950)» per a la neteja, restauració, classificació, catalogació i digitalització del material que forma part del fons de l'arxiu.

⁶⁸ Catàleg de les exposicions contemplades dins «Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món». Es pot consultar en BONASTRA, Joaquim; JOVÉ, Glòria. *Apunts sobre la impossibilitat de la imatge del món*.

Per tractar i vivificar tot aquest material hem partit de la idea de sèrie, que ja ha estat treballada en la història de l'art per Warburg⁶⁹ i en la filosofia per Georges Didi-Huberman. La presumpció bàsica d'una sèrie és que crea claus de lectura i d'interpretació i que, per tant, un mateix mapa no comunica el mateix si és posat en dues sèries diferents. La manera en què construïm una sèrie afecta els sentits del conjunt de les imatges tant com els sentits que comuniquen cadascuna d'elles i els aspectes visibilitzats i invisibilitzats en les maneres de lectura que proposa la sèrie. L'exposició «ATLAS ¿Cómo llevar el mundo a cuestras?» comissariada per Didi-Huberman,⁷⁰ va recuperar la proposta inconclusa de Warburg i el terme «atles» per definir el muntatge que suposa una sèrie i, en evocar la mitologia grega del déu que va haver de carregar el cel i la Terra sobre l'esquena, deixa entreveure que aquestes imatges muntades a la mostra també, a la seva manera, carreguen el món sobre les seves/esquenaes. La mostra dota de dinamisme a la idea segons la qual l'atles, que es mou per principis bellugadissos i provisionals, pot suscitar inescotablement noves relacions.⁷¹

Aquest dinamisme ens permet reorganitzar i ens doóna la possibilitat de corregir, modificar i començar de nou i no és altra cosa que la possibilitat de rearmar la sèrie, de redefinir els gèneres, de reclassificar la imatge cartogràfica i de redefinir els vincles entre elles i altres imatges. La sèrie, lluny de ser una simple acumulació d'objectes singulars, és la singularitat d'una combinació possible entre moltes altres. En paraules de Walter Benjamin, en llegir la sèrie estem invitats a llegir el mai escrit (*was nie geschrieben wurde, lesen*).

Creem series, creem mons, explorant el diàleg entre els mapes cartogràfics i amb els «mapes» traçats pels artistes, mapes creats com a obra d'art, considerant el fons de l'arxiu com una possibilitat per crear, per poder dir allò que no està dit. Hem tractat els mapes com entitats experiencials, no representacionals. Com ja hem explicat, des d'aquesta perspectiva, «un mapa és un assumpte de performance, és un espai, és una experiència, és una pràctica, és una actuació. Fem un mapa, utilitzem un mapa, traduïm un mapa, en llegim els intertextos, en reconstruïm el sentit al mateix temps que el mapa ens reconfigura el sentit de l'espai que aquest representa. Les nostres experiències corporals fan el mapa, el configuren, el reconfiguren, el subjecte i el món es descentren i les imatges

Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2020. [http://fpiei.es/sites/default/files/cat_int_mapes.pdf]

⁶⁹ WARBURG, Aby. *Atlas Mnemosyne*. 1^a ed. Madrid: Akal, 2010.

⁷⁰ <https://www.museoreinasofia.es/exposiciones/atlas-como-llevar-mundo-cuestras>

⁷¹ *Ibid.*

fetes d'altres imatges, els mapes fets d'altres mapes ens mostren novament que, en l'era del bany d'imatges és impossible una imatge del món».

Des d'aquest punt de vista, els mapes i el material cartogràfic mostrat en les exposicions pretenen el diàleg i la creació de noves imatges, de noves realitats, de noves possibilitats que ens permetin ampliar la nostra concepció dels mapes i de la impossibilitat de la imatge del món.

6. PER A CONTINUAR..

La nostra proposta mostra com hem vivificat els materials del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló. Entenem el projecte curatorial i el treball del comissariat de les exposicions com un procés de vivificació i, a l'hora, de formació per als que formen mestres. Els professors implicats en la proposta formem mestres a la Universitat Jaume I de Castelló i a la Universitat de Lleida. Aquest treball amb el material pedagògic en format expositiu ens ajuda en el nostre desenvolupament professional. L'art i les pràctiques artístiques contemporànies ens hi ajuden. Aquest tipus d'exposicions permet que emergeixi allò que encara està per dir. Mostrant els materials a l'àgora, a la plaça pública i en diàleg amb pràctiques artístiques contemporànies fa que emergeixin altres possibilitats perquè, com pretenia Cossío, convertim el Museu en un organisme viu i dinàmic que contribueixi a renovar també al professorat que formen mestres.

La nostra proposta metodològica és una invitació a interpretar constantment els fons que formen part dels arxius dels museus pedagògics, creant projectes que ens connectin amb altres formes de fer museu, amb altres maneres de fer xarxa i construir territori, amb altres vies per, críticament, seguir-nos repensant com a docents, com a ciutadans i ciutadanes; repensant les institucions i els espais públics; i contribuint a la formació de mestres des d'un enfocament reflexiu, creador, crític i inclusiu. Aquesta proposta ha esdevingut tant pel MPdC de la Universitat Jaume I de Castelló com pel projecte «El museu és una escola» de la Universitat de Lleida un espai híbrid entre educació, art, cultura i territori que ens permet teixir complicitats entre els centres educatius de diferents edats i els recursos comunitaris, així com activar interaccions en la xarxa educativa del territori que repercuten en la millora de la pràctica docent. Creiem de vital importància el paper de les mestres en teixir aquestes complicitats. Els diàlegs iniciats pels artistes invitats i els projectes desenvolupats inviten a generar nous diàlegs i nous projectes

amb les escoles, amb les mestres, amb els infants i amb la comunitat que de ben segur permetran una relectura i una reescriptura del projecte inicial.

Després de l'experiència amb aquestes instal·lacions volem acabar amb les preguntes següents: seguirem continuarem veient els mapes i el material cartogràfic del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló com un material didàctic utilitzat en un moment determinat de la història de l'educació? O més aviat com un material que encara pot generar noves possibilitats d'aprenentatge?

Imatge 5: Instal·lació dels mapes d'Oceania com a espai de possibilitat